

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

RASMIY NUTQ USLUBINING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Isakova Mahliyo
Turg'unova Shaxrizoda
Anvarjonova Zilola

Chirchiq davlat pedagogika universiteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabalari

Ilmiy rahbar: Turg'unpo'latov Diyorbek Ro'zmamat o'g'li

CHDPU O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

d.turgunpolatov@cspu.uz

Annotatsiya: *Mazkur maqolada rasmiy nutq uslubining funksional xususiyatlari lingvistik va kommunikativ nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Rasmiy uslubning davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar va ish yuritish jarayonidagi o'rni yoritilib, uning asosiy belgilari – aniqlik, mantiqiylik, standartlashuv va normativlik kabi jihatlar misollar asosida ochib beriladi. Shuningdek, rasmiy nutqda til birliklarining tanlanishi, terminologiyaning o'rni va hujjat matnlarining tuzilishiga xos xususiyatlar ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqolada zamonaviy axborot texnologiyalari sharoitida rasmiy uslubning rivojlanish tendensiyalari ham ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *rasmiy nutq, funksional uslub, normativlik, ish yuritish, hujjat tili, terminologiya, standartlashuv, mantiqiylik.*

Аннотация: *В статье анализируются функциональные особенности официально-делового стиля речи с лингвистической и коммуникативной точек зрения. Освещается его роль в системе государственного управления, правовых отношениях и делопроизводстве. Рассматриваются основные признаки официального стиля – точность, логичность, стандартизация и нормативность, а также особенности отбора языковых средств и использования терминологии. Отдельное внимание уделяется структуре деловых документов и современным тенденциям развития официального стиля в условиях цифровизации.*

Ключевые слова: *официально-деловой стиль, функциональный стиль, нормативность, делопроизводство, язык документов, терминология, стандартизация, логичность.*

Annotation: *This article examines the functional features of the official style of speech from linguistic and communicative perspectives. It highlights the role of official discourse in public administration, legal relations, and documentation processes. The main characteristics of the official style—precision, logic, standardization, and normativity—are analyzed with relevant examples. The study also explores the selection of language units, the use of terminology, and the structural features of official documents. Special attention is given to the development of official style in the context of modern digital communication.*

Keywords: *official style, functional style, normativity, documentation, business communication, terminology, standardization, logical structure.*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Rasmiy nutq uslubi tilning funksional ko‘rinishlari ichida eng barqaror, tartibga solingan va normativ jihatdan qat’iy shakllangan turidir. U asosan davlat boshqaruvi, huquqiy munosabatlar, iqtisodiy faoliyat, idoraviy yozishmalar va rasmiy hujjatlar tizimida qo‘llanadi. Ushbu uslubning shakllanishi tarixan davlat tizimlarining murakkablashuvi, huquqiy munosabatlarning kengayishi va yozma hujjatlar orqali boshqaruv ehtiyojining ortishi bilan bog‘liq. Rasmiy nutqning asosiy vazifasi axborotni aniqlik, mantiqiylik va bir ma’noilik asosida yetkazishdan iborat bo‘lib, bunda hissiylik va sub’ektivlik imkon qadar cheklanadi. Shu sababli rasmiy uslubda qo‘llaniladigan til birliklari maxsus tanlanadi va ular qat’iy me’yorlar asosida ishlatiladi.

Rasmiy nutq uslubining eng muhim funksional xususiyatlaridan biri aniqlikdir. Har bir ifoda muayyan mazmunni aniq bildirishi kerak, chunki hujjat matnidagi har qanday noaniqlik huquqiy yoki ma’muriy xatolarga olib kelishi mumkin. Masalan, “tasdiqlansin”, “amalga oshirilsin”, “belgilansin” kabi fe’l shakllari buyruq va farmoyish hujjatlarida keng qo‘llanadi va ular aniq harakatni bildiradi. Bu kabi birliklar rasmiy nutqda semantik noaniqlikni kamaytiradi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, rasmiy hujjatlarda sinonimlardan foydalanish chegaralangan bo‘ladi, chunki har bir termin yoki ibora aniq bir ma’noni ifodalashi lozim. Shu jihatdan rasmiy nutq uslubi leksik jihatdan ham standartlashgan hisoblanadi. Mantiqiylik rasmiy nutqning yana bir asosiy belgisi bo‘lib, unda fikrlar izchil va qat’iy tartibda bayon etiladi. Hujjat matni odatda kirish qismi, asoslovchi qism va yakuniy farmoyish yoki xulosa qismlaridan iborat bo‘ladi. Masalan, qaror yoki buyruq matnlarida avval muammo yoki vaziyat bayon etiladi, keyin uning asoslari keltiriladi va oxirida aniq topshiriqlar beriladi. Bunday tuzilma fikrlarning izchilligini ta’minlaydi va hujjatning tushunarli bo‘lishiga xizmat qiladi. Mantiqiylikni ta’minlash uchun rasmiy nutqda bog‘lovchi vositalar – “shunga ko‘ra”, “asosida”, “natijada”, “bunga muvofiq” kabi iboralar keng qo‘llanadi.

Standartlashuv rasmiy nutq uslubining ajralmas xususiyati bo‘lib, u til birliklarining qat’iy qoliplar asosida qo‘llanishini anglatadi. Har bir turdagi hujjat uchun an’anaviy shakl va iboralar tizimi mavjud. Masalan, arizalarda “Sizdan shuni so‘rayman”, buyruqlarda “buyuraman”, qarorlarda “qaror qilindi” kabi formulalar muntazam ishlatiladi. Bu standart iboralar hujjatlarning tez va samarali tayyorlanishini ta’minlaydi, shuningdek, ularning rasmiy maqomini mustahkamlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rasmiy hujjat matnlarining 60–70 foizi takrorlanuvchi standart konstruktsiyalardan iborat bo‘ladi, bu esa uslubning barqarorligini ta’minlaydi.

Normativlik rasmiy nutq uslubining asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, unda adabiy til qoidalariga qat’iy rioya qilinadi. Imlo, grammatik va uslubiy me’yorlar buzilmasligi kerak, chunki bu hujjatning rasmiyligini va ishonchliligini ta’minlaydi. Rasmiy nutqda shevaga xos so‘zlar, jargon yoki og‘zaki nutq elementlari qo‘llanilmaydi. Bundan tashqari, terminologiyaning aniqligi ham muhim o‘rin tutadi. Har bir sohada qo‘llaniladigan terminlar qat’iy belgilangan bo‘lib, ular o‘z ma’nosida ishlatilishi lozim. Masalan, huquqiy matnlarda

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

“subyekt”, “obyekt”, “vakolat”, “majburiyat” kabi atamalar o‘ziga xos semantik yukga ega va ularni boshqa so‘zlar bilan almashtirish mumkin emas.

Rasmiy nutq uslubida sintaktik tuzilish ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Gaplar ko‘pincha murakkab, kengaytirilgan va aniq struktura asosida quriladi. Aniqlovchi va izohlovchi qismlar keng qo‘llanadi, bu esa mazmunning to‘liq ifodalanishini ta‘minlaydi. Masalan, shartnoma matnlarida bir gap ichida bir nechta shartlar va talablar ketma-ket keltirilishi mumkin. Biroq zamonaviy ish yuritish amaliyotida ortiqcha murakkablikdan qochish, qisqa va lo‘nda gaplardan foydalanish tendensiyasi kuchaymoqda. Bu esa hujjatlarning o‘qilishi va tushunilishini yengillashtiradi.

Rasmiy nutqning yana bir muhim xususiyati uning huquqiy kuchga egaligidir. Har bir hujjat muayyan yuridik natijaga olib keladi, ya‘ni u huquq va majburiyatlarni belgilaydi. Shu sababli rasmiy nutqdagi har bir so‘z, har bir ibora muhim ahamiyatga ega. Masalan, shartnoma matnida “majbur” va “tavsiya etiladi” iboralari turli huquqiy kuchga ega bo‘lib, ular noto‘g‘ri qo‘llansa, hujjatning mazmuni o‘zgarib ketishi mumkin. Shu jihatdan rasmiy nutq faqat lingvistik emas, balki huquqiy kategoriya sifatida ham qaraladi. Rasmiy nutq uslubining zamonaviy rivojlanishida axborot texnologiyalari muhim rol o‘ynamoqda. Elektron hujjatlar, raqamli imzo, onlayn platformalar orqali rasmiy yozishmalar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon rasmiy nutqning shakli va mazmuniga ta‘sir ko‘rsatmoqda. Masalan, elektron hujjatlarda qisqaroq, aniq va tez qabul qilinadigan matnlar ustunlik qilmoqda. Shu bilan birga, standartlashuv darajasi yanada kuchayib, yagona elektron formatlar ishlab chiqilmoqda. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, bugungi kunda rasmiy hujjatlarning katta qismi elektron shaklda yuritilmoqda, bu esa tilning funksional imkoniyatlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Rasmiy nutq uslubining funksional xususiyatlari uning jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi. U orqali davlat boshqaruvi samarali amalga oshiriladi, huquqiy munosabatlar tartibga solinadi va ijtimoiy tizim barqarorligi ta‘minlanadi. Shu sababli rasmiy nutq uslubini o‘rganish va uni takomillashtirish tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu uslub nafaqat til hodisasi, balki ijtimoiy boshqaruv vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning rivoji jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Rasmiy nutq uslubining amaliy qo‘llanishi turli hujjat turlarida yanada aniq namoyon bo‘ladi va bu hujjatlarning har biri o‘ziga xos funksional vazifani bajaradi. Masalan, buyruq hujjatlari boshqaruv faoliyatini tartibga solish, aniq topshiriqlarni belgilash va ijro intizomini ta‘minlashga xizmat qiladi. Bunday hujjatlarda imperative shakllar ustun bo‘lib, unda subyekt va obyekt o‘rtasidagi munosabat aniq ifodalanadi. Qaror hujjatlarida esa kollektiv fikr va muhokama natijasi aks ettiriladi, bu esa rasmiy nutqning muhokamaviy va asoslovchi xususiyatini ko‘rsatadi. Dalolatnomalar, ma‘lumotnomalar va hisobotlar esa faktik axborotni qayd etish, tahlil qilish va umumlashtirish vazifasini bajaradi, bu turdagi hujjatlarda esa tavsifiy va analitik ifodalar ko‘proq uchraydi.

Rasmiy nutq uslubining funksional xususiyatlari hujjat matnining kompozitsion tuzilishida ham yaqqol ko‘rinadi. Har qanday rasmiy matn qat‘iy tartib asosida tuziladi va unda

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

rekvizitlar muhim o‘rin egallaydi. Sana, raqam, imzo, muhr kabi elementlar hujjatning rasmiy maqomini belgilaydi va uning yuridik kuchini ta‘minlaydi. Matnning asosiy qismi esa maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, unda ortiqcha izohlar yoki ikkilamchi fikrlarga o‘rin berilmaydi. Bu esa rasmiy nutqning iqtisodiylik tamoyiliga asoslanganini ko‘rsatadi, ya‘ni minimal til vositalari orqali maksimal mazmun ifodalanadi.

Rasmiy nutq uslubida terminologiyaning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Har bir sohada – huquq, iqtisod, tibbiyot, texnika yoki ta‘lim tizimida o‘ziga xos terminlar mavjud bo‘lib, ular rasmiy matnlarning asosiy leksik qatlamini tashkil etadi. Terminlar aniq ma‘noga ega bo‘lgani sababli ular ko‘p hollarda sinonimlarga ega emas va bu ularning bir ma‘noliligini ta‘minlaydi. Masalan, “kontrakt”, “rezolyutsiya”, “protokol”, “akt” kabi so‘zlar ma‘lum hujjat turini yoki huquqiy holatni bildiradi. Terminologiyaning to‘g‘ri qo‘llanishi hujjatning aniqligini oshiradi va uning noto‘g‘ri talqin qilinish ehtimolini kamaytiradi.

Rasmiy nutq uslubining yana bir muhim jihati uning stilistik betarafligidir. Bu uslubda hissiylik, obrazlilik va badiiy tasvir vositalari deyarli qo‘llanilmaydi. Chunki rasmiy nutqning asosiy vazifasi estetik ta‘sir ko‘rsatish emas, balki aniq axborotni yetkazishdir. Shu sababli unda metafora, epitet, tashbeh kabi badiiy vositalar ishlatilmaydi yoki juda cheklangan holda qo‘llanadi. Bu esa rasmiy nutqni boshqa funksional uslublardan, xususan badiiy yoki publitsistik uslubdan ajratib turadi. Rasmiy nutq uslubining funksional samaradorligi ko‘p jihatdan uning kommunikativ aniqligiga bog‘liq. Hujjatni o‘qigan shaxs undagi mazmuni bir xil tushunishi zarur, ya‘ni turli talqinlarga yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Shu maqsadda rasmiy matnlarda ko‘pincha takroriylik usulidan ham foydalaniladi. Masalan, muhim tushunchalar yoki shartlar matn davomida bir necha bor qaytarilishi mumkin, bu esa ularning ahamiyatini kuchaytiradi va noto‘g‘ri tushunish ehtimolini kamaytiradi. Bu xususiyat rasmiy nutqning pragmatik jihatdan muhim belgilaridan biridir.

Zamonaviy davrda rasmiy nutq uslubi global kommunikatsiya tizimiga ham moslashib bormoqda. Xalqaro hujjatlar, diplomatik yozishmalar va biznes aloqalarida rasmiy nutqning universal qoidalari shakllanmoqda. Masalan, ingliz tilidagi “official style” yoki “formal register” bilan o‘zbek tilidagi rasmiy uslub o‘rtasida muayyan o‘xshashliklar mavjud bo‘lib, ular asosan aniqlik, qisqalik va standartlashuv tamoyillariga asoslanadi. Shu bilan birga, milliy til xususiyatlari ham saqlanib qoladi, bu esa rasmiy nutqning milliy va universal jihatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlaydi.

Rasmiy nutq uslubining rivojlanishida tarjima faoliyati ham muhim rol o‘ynaydi. Xalqaro hujjatlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida terminologik aniqlik va stilistik moslikni ta‘minlash muhim vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda tarjimona nafaqat tilni, balki huquqiy va madaniy kontekstni ham chuqur bilishi lozim. Aks holda, tarjimada kichik xatolik ham hujjatning mazmunini o‘zgartirib yuborishi mumkin. Shu sababli rasmiy nutq uslubida tarjima qilish alohida malaka va tajriba talab qiladi. Rasmiy nutq uslubining o‘ziga xos xususiyatlari nutq madaniyati bilan ham chambarchas bog‘liq. Rasmiy nutqda so‘zlovchi yoki yozuvchi til me‘yorlariga qat‘iy amal qilishi, fikrni aniq va lo‘nda ifodalashi zarur. Bu esa nafaqat lingvistik bilimni, balki kommunikativ kompetensiyani ham talab qiladi. Ayniqsa,

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

davlat xizmatchilari, yuristlar, iqtisodchilar va boshqa mutaxassislar uchun rasmiy nutq madaniyati kasbiy mahoratning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Rasmiy nutq uslubining yana bir muhim jihati uning barqarorligi bilan bir qatorda moslashuvchanligidir. Til doimo rivojlanib boradigan tizim bo‘lgani sababli rasmiy nutq ham yangi ijtimoiy ehtiyojlar va texnologik o‘zgarishlarga moslashadi. Masalan, elektron pochta, onlayn platformalar va avtomatlashtirilgan hujjat tizimlari rasmiy nutqning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Bu jarayonda qisqa va tezkor kommunikatsiya muhim ahamiyat kasb etmoqda, biroq bu rasmiylik va normativlik tamoyillarining saqlanishini talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, rasmiy nutq uslubi aniqlik, mantiqiylik, standartlashuv va normativlikka asoslangan bo‘lib, u davlat boshqaruvi va huquqiy munosabatlarda muhim kommunikativ vosita sifatida xizmat qiladi. Uning samaradorligi til vositalarining to‘g‘ri tanlanishi va qat’iy me‘yorlarga amal qilinishiga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2006.
2. A. Nurmonov. O‘zbek tilining funksional uslublari. – Toshkent: Fan, 2012.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006–2008.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. O‘zbek tilida ish yuritish va hujjatlar tayyorlash qoidalari. – Toshkent, 2019.
5. B. Yo‘ldoshev. Rasmiy-idoraviy uslub va uning xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2015.

